

דברים בטקס הפרישה*

מאת

אליהו מצא

אחי הנשיא אהרן ברק, אחיותיי ואחיי השופטות והשופטים, גברתי שרת המשפטים, שרי משפטים לשעבר, מכובדי הנשיא לשעבר מאיר שמגר, מכובדי מבקר המדינה, שופטות ושופטים בכהונה ובדימוס, נכבדי היועץ המשפטי לממשלה ופרקליט המדינה, נכבדי ראש לשכת עורכי־הדין, בני משפחתי היקרים, חברים, ידידים ואורחים, גבירותיי ורבותיי.

תודתי נתונה לכולכם על שטרתכם ובאתם לחזק את רוחי ביום פרידתי מכס המשפט ולהאזין ביחד עמי ליותר ממקצת דברי שבחי נאמרים בפניי. חן חן למברכיי כולם. דבריך אחי הנשיא מילאו את לבי. בהכירי הישב את מידתך, שלא לחסוך ממני את שבט ביקורתך בבואך לחלוק על דעותיי, בטוחני שדברי ההערכה שבחרת להשמיעני היום נאמרו בלב שלם. אך אודה כי אף דבריכם, אדוני היועץ המשפטי לממשלה ואדוני ראש לשכת עורכי־הדין, מתוך שנאמרו לשמם ולשמם בלבד, ערבו ואף נעמו לאוזניי.

בעוד ארבעה שבועות חסר יום אחד תמלאנה עשרים ושבע שנים ליום שבו מסרתי, בפני כבוד נשיא המדינה, אפרים קציר, את הצהרת האמונים הראשונה שלי, עם בחירתי לכהונת שופט של בית־משפט השלום. בעבורי היה זה יום של חג ושל חששות כאחד. של חג על הגשמת חלומי להימנות עם משפחת השופטים, אותו טיפחתי מיום שעמדתי על דעתי המשפטית, בתשע שנות עיסוקי בעריכת־דין ובשש השנים שבהן שירתתי בצה"ל כשופט בבית־הדין הצבאי. ושל חששות מפני כובד האחריות שנטלתי על שכמי. עשרים ושבע שנים כיהנתי כשופט, קרוב לארבע־עשרה מתוכן בבית־המשפט העליון. על הבחירה בשפיטה, כשליחות חברתית וכאורח־חיים אישי, מעולם לא ניחמתי; ורעייתי האהובה, עמליה, שהייתה שותפת מלאה להחלטתי לבחור באורח־חיים זה, שבהכרח הכתיב גם את אורח־חיייה, עמדה לימיני וחיוקה את ידי לאורך כל הדרך. ואולם החשש – פן תצא תקלה מתחת ידי – אך העמיק והלך ככל שהוגבה כיסאי והורחבה סמכותי. עתה, משחוקה עליי מצוותו של המחוקק, אפנה את מקומי ואלך

* דברים שנשא המשנה לנשיא בית המשפט העליון, אליהו מצא, בטקס שנערך ביום 4.1.2005 לרגל פרישתו מבית המשפט העליון.

בעקבות שבעה-עשר מחבריי שפרשו לפניי, עימם זכיתי לשבת בדין בבית-משפט זה, מאז שנת 1989, עת הזמינני הנשיא שמגר לכהן בו כשופט בפועל. אך כדרכו של עולם, כך גם דרכו של בית-המשפט: שופטים באים, שופטים הולכים, ובית-המשפט על מקומו הוא יושב ועושה נאמנה את מלאכתו. יצירתו השיפוטית של בית-המשפט העליון היא בבחינת ספר פתוח הנכתב ויוסיף להיכתב פרקים פרקים, נדבך על גבי נדבך, דור אחרי דור, והספר לא ייגמר ולא ייחתם. שינויים וחידושים בפסיקתן של הלכות כאלו ואחרות אינם גורעים מנאמנותם של השופטים, כציבור וכיחידים, לחובתם הבסיסית להמשיך ולסלול את הדרך שקודמיהם סללו לפנייהם. כי זו דרכם של משפטנו ושל בית-משפטנו: משנתם של ראשוני השופטים האירה את דרכם של הבאים אחריהם, ויצירת הבאים אחריהם תאיר את דרכם של הבאים אחריהם. ואף שאנו נבדלים זה מזה בתפיסותינו, והבדלים אלה באים לא פעם לידי ביטוי בחילוקי-דעות עמוקים בפסקי-הדין היוצאים מלפנינו, מאחד אותנו מכנה משותף רחב, המושרש במחויבותנו העמוקה לערכי היסוד של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

בתקופת כהונתי בבית-משפט זה עבר המשפט הישראלי טלטלה רבתה. חוקי-יסוד: כבוד האדם וחירותו וחוקי-יסוד: חופש העיסוק העלו את מעמדן של כמה מזכויות היסוד של האדם, שלפנים התבססה ההכרה בהן על פסיקתו העקבית של בית-המשפט העליון, למעלת זכויות-יסוד חוקתיות. ואולם מאז נקבע, בפרשת בנק המזרחי, כי חוקי היסוד הסמיכו את בית-המשפט לבקר את חוקתיותם של חוקים, הפך בית-המשפט העליון מטרה למבקרים שניסו להשיג על הלגיטימיות של הכרעותיו. זאת ועוד: בשל התפתחויות בתחום הביטחוני ובתחום החברתי, שעברו על המדינה (מחוץ ומבית) מאז תחילת שנות התשעים, נאלץ בית-המשפט – יותר מבעבר – לעסוק בסוגיות שעוררו מחלוקת עמוקה בין חלקים שונים של הציבור. לעתים קרובות נקלע בית-המשפט, שלא בטובתו, לעין הסערה. לא פעם נמתחה עליו ביקורת חריפה מכיוונים שונים; יש מי שהאשימו את בית-המשפט באקטיביות יתרה ויש מי שהאשימוהו בריסון עצמי מופרז; ויש אף שהטילו בו האשמות שנוסחו בלשון בלתי מקובלת. כשלעצמי, הריני נכון להניח כי רוב ההתבטאויות החריפות שהושמעו כלפי בית-המשפט – ובייחוד אלו שבאו מצד פוליטיקאים פעילים – אך שיקפו את המתח הנורמאלי שבין הרשות השופטת לבין הרשויות האחרות. על קיומו של מתח זה – שהוא תופעה מוכרת היטב גם במתקנות שבמדינות – אין סיבה להתרעם. כפי שמטעים אחי הנשיא בספרו "שופט במדינה דמוקרטית", "קיומו של מתח בין הרשות השופטת לרשויות השלטוניות האחרות הוא מצב טבעי ובמובן מסוים אף מצב רצוי". אך יש ויש מקום להבעת צער ואף להבעת תרעומת על הסגנון שבו ביטאו אישי ציבור שונים את ביקורתם על הכרעות שיפוטיות כאלה ואחרות, שבהן לא מילא בית-המשפט את ציפייתם הפוליטית, הסקטוריאלית, המפלגתית, הדתית,

האנטי-דתית או העדתית. לא פעם נחפזו אישי ציבור לבקר בפומבי ובלשון בוטה הכרעה שיפוטית, דקות ספורות לאחר שבית-המשפט אמר את דברו ועוד בטרם הספיקו לעיין – לא כל שכן להתעמק – בנימוקי פסק-הדין. בזמן האחרון, למרבה התמיהה, דבקה מידה זו גם בפרשנים ומושכים-בעט המוחזקים כמשפטנים מביני-דבר. היו אף מי שהגדילו לעשות (ובהם גם משפטנים ידועים) כאשר הקדימו והזהירו את בית-המשפט – בהתבטאויות בתקשורת – כיצד, לדעתם, חייב הוא לפסוק בעניין שהונח לפתחו והמתין להכרעתו. באחד המקרים אף נעשה הדבר – אמנם במסווה של גילוי-ידעת שהתייחס להחלטת היועץ המשפטי לממשלה – בפרסום מודעה בתשלום בעיתון יומי. גם אם במעשים מסוג זה אין משום הפרת איסור חוקי, הרי שבדרך ובעיתוי שבהם בחרו בעלי הדעות המלומדים הללו לתת פומבי רעשני לדעותיהם, היה לפחות משום חוסר דרך-ארץ.

את הסגנון, להבדיל מן התוכן, נוטה אני לייחס להשפעתה המזיקה של תרבות השיח הציבורי המתדרדרת במקומותינו ושבעבר הלא כל-כך רחוק ידעה ימים טובים יותר. ניתן לציין בסיפוק כי קלקולי הלשון והמזג, הרווחים בבימות ממלכתיות וציבוריות שונות, נעצרו עד כה בפתח אולם בית-המשפט ולתוכו טרם חדרו. והשיח המתקיים במהלכו של בירור משפטי, בין השופטים לבין עורכי הדין ובין עורכי הדין לבין עצמם, מוסיף להתאפיין באותן מידות שעליהן חונכנו: מתינות, ריסון הלשון וסובלנות. אכן, תרבות השיח המשפטי היא חלק מתרבותנו המשפטית. אך זהו נכס יקר שבאקלים התברתי המקוטב הפך לשברירי; ומחובת השופטים – ולא פחות מכך מחובת עורכי הדין – לשמור עליו מכל משמר. בתחום זה, כמו גם בתחומים לא מעטים נוספים, יש לשופטים ולעורכי הדין אינטרס משותף שיש להגן עליו ואף לקדמו.

אין זה אלא טבעי שבתודעת הציבור הרחב נקשר שמו של בית-המשפט העליון עם הכרעותיו הגדולות, בעיקר אלו שזכו להד תקשורתי רחב, בין מפני שעסקו בנושאים שנויים במחלוקת שהוצבו על סדר היום הציבורי, ובין שעסקו בנושאים שנגעו לאישים ידועים. ואולם האמת האפורה היא, כי ברוב זמנו מועסק בית-המשפט העליון (מדי שנה) באלפי ערעורים אזרחיים, פליליים ומינהליים, בהם הוא נדרש לבקר את הכרעותיהן של הערכאות הקודמות, ובאלפי עתירות הבאות לפניו כערכאה ראשונה ואחרונה. אינני ממעיט חלילה בחשיבותם של תיקים אלה. לבעלי הדין, בכל אחד מהם, עניינם שלהם הוא עולם ומלואו. ובמאות רבות מכלל אלפי התיקים הללו מועמדים השופטים, לא פעם, בפני צורך ממשי לסייע לבעלי-דין שהסתבכו בסכסוך חסר פשר להיחלץ מן המבוך שלתוכו נקלעו; או לעותר, שרשות מינהלית פלונית הקלה ראש בטיפול בעניינו, לממש את זכותו שקופחה. יש והתוצאה הרצויה מושגת אף מבלי שבית-המשפט נדרש להכרעה שיפוטית סדורה. אך מלאכה קשה זו, שרובה המכריע נוגעת לענייניהם

של יחידים ועל-כן מתנהלת הרחק מתשומת-לבו של הציבור, מטילה על שופטי בית-המשפט העליון מעמסה אדירה המחייבת אותם להקדיש לה את רוב זמנם, ובכך מכבידה היא על יכולתם להקדיש את הזמן הנדרש לבירורן של סוגיות עקרוניות של ציבור הרחב יש עניין בהכרעתן המהירה.

הקלת העומס הרובץ על בית-המשפט העליון הינה, אפוא, צורך ציבורי מן המעלה הראשונה. נושא זה עמד על סדר-יומה של הוועדה לבדיקת מבנה בתי המשפט, בראשות עמיתנו הנכבד המשנה לנשיא בדימוס תאודור אור. הוועדה, כידוע, לא ראתה לקבל הצעות שהובאו לפניה להקמתה של ערכאה נוספת – בית-משפט לערעורים, שימוקם בין בתי המשפט המחוזיים לבין בית-המשפט העליון – והמליצה לנקוט בדרכים פחות דרמטיות שישומן הלכה למעשה עשוי להביא בהדרגה לצמצום מספר הערעורים והעתירות שבית-המשפט העליון יידרש לדון בהם. יודגש: גם אילו יושמו המלצות הוועדה במלואן, בית-המשפט העליון לא היה חדל מלהיות ערכאת הערעור הגבוהה, שבחלק מן העניינים ניתן לערער לפניו (אם בזכות ואם ברשות), ואף יכולתו להידרש לעתירות לבג"ץ – כערכאה ראשונה בעניינים בעלי חשיבות כללית – לא הייתה נגרעת. דא עקא, שמאז פרסמה ועדת אור את המלצותיה חלפו עברו יותר משש שנים, ועד כה טרם ננקטו מהלכים של ממש ליישום ההמלצות. נראה כי לאחרונה החלה ועדת החוקה, חוק ומשפט להיערך לקידום ההצעה. בכך יש משום בשורה מעודדת, אך חשוב כי משרד המשפטים וכל הגורמים שבידם הדבר יפעלו להשלמת המלאכה במועד קרוב ככל האפשר. הנתונים היבשים מורים, כי מספר ההליכים המוגשים לבית-המשפט העליון גדל והולך משנה לשנה. מן הנתונים שרק אמש הונחו לפנינו עולה, כי בשנת 2004 העפיל מספר ההליכים החדשים שהוגשו לבית-המשפט העליון ל-12,137. נתון זה שובר את שיאי כל השנים הקודמות. הוא עולה ביותר מ-500 על מספר ההליכים החדשים שהוגשו בשנת 2003 ובקרוב ל-2500 על מספר ההליכים שהוגשו בשנת 2000. ואם לא יינקטו מבעוד מועד מהלכים ממשיים לקידום פני ההתפתחות העתידית אפשר ובתוך זמן לא רב יתקשה בית-המשפט לספק לציבור את השירות השיפוטי שהציבור ראוי לקבלו. לא למותר להוסיף, שקידום הרפורמה הנדרשת במבנה ובסמכויות בתי המשפט הוא אף מעניינם של עורכי הדין. כשלעצמי הייתי מצפה, שההכרה בקיום אינטרסים ציבוריים, שמחובת השופטים ועורכי-הדין כאחד לפעול לקידומם, תוביל גם לבחינת דרכים להבניית שיתוף הפעולה המוסדי בין השופטים לבין לשכת עורכי-הדין.

מכובדיי 105 שנים לאחר הולדתו של אבי מורי בירושלים שבתוך החומה, עליתי לירושלים לכהן בה כשופט בבית-המשפט העליון. עשיתי כמיטב יכולתי למלא כראוי את שליחותי ואני מקווה שהצלחתי להרים תרומה צנועה לפיתוח ההלכה, לחיזוק ערכי היסוד של חברתנו ולעשיית צדק. בעשייתי זו סייעו לי

רבים שאני חב להם תודה. בראש ובראשונה אחיותיי ואחיי השופטות והשופטים, שחוכמתם, ניסיונם וניקיון דעתם היו לי מקור בלתי-גדלה להשראה. חובה נעימה היא לי להודות לכל הפרקליטים בלשכות היועץ המשפטי לממשלה ופרקליט המדינה, שלצד מחויבותם המוצהרת והמוכחת לקידום ערכי שלטון החוק, מעולם לא חסכו עמל בעריכת הבירור העובדתי והמחקר המשפטי הנדרשים להצגתו הבהירה והמהימנה של העניין אותו ייצגו לפני בית-המשפט. תודתי נתונה גם לציבור עורכי-הדין, ובהם פרקליטי הסניגוריה הציבורית, שבהופעותיהם לפני בית-משפט זה היו, רובם ככולם, רגישים – לצד חובתם כלפי לקוחותיהם – גם לחובתם כלפי בית-המשפט. תבורך גם הלשכה על יוזמתה בתחום מתן הסיוע המשפטי למי שנוקקים לו וידם אינה משגת. לתודה מיוחדת ראויים עורכי-דין הפועלים, אם כיחידים ואם במסגרת תנועות ועמותות, לקידום זכויות האדם וערכי שלטון החוק. השליחות המבורכת שעורכי-דין אלה נטלו על עצמם הובילה לכמה מפסיקותיו החשובות של בית-המשפט; ובהמשך פעילותם – בעיקר כמשמיעי קולו של הציבור, לא פחות מאשר את קולות לקוחותיהם – טמונה בשורה מעורדת לעתידה של החברה בישראל. תודתי נתונה גם לעוזריי הנאמנים, בעבר ובהווה, וכן למתמחים הרבים שאימנתי, שמילאו את תפקידיהם הקשים בחריצות אין-קץ ובהכרת גודל האחריות המוטלת על שכמי. תודה למנהלת לשכתי שליוותה אותי מאז העתיק בית-המשפט את מקום מושבו ממשכנו הישן במגרש הרוסים למשכן נאה זה. ותודה לכבוד הרשמים, למזכירה הראשית, לראשי המדורים ולכל עובדי בית-המשפט, שמגדול ועד קטון עושים את מלאכתם בצנעה וביעילות. אחרונים חביבים יבואו על הברכה בני משפחתי כולם, ובראש ובראשונה רעייתי, שאלמלא תמיכתה ועידודה ספק אם יכולתי להתמסר כראוי למילוי השליחות הכבדה שהוטלה על שכמי.

היו כולכם ברוכים.

